

Knyga apie lietuviškus žmogaus pamatus: kas jūs, Česlovai Milošai?

Viktorija Daujotytė, Mindaugas Kvietkauskas, *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. – 360 p. – ISBN 978-609-425-052-1.

Esminis recenzento klausimas – antraštėje, o pradžioje, neskubėdami atsakyti, pasiklauskime paprastesnio dalyko: ar seniai jis mums parūpo, pavyzdžiui, jau tęsiamame ar tik pradėdame lietuviškąją *mielőianą*?

Akivaizdu, kad tik pradėdame. Gal šiek tiek ir mąstėme, pasakėme ar net parašėme apie Oskaro Milašiaus ir Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) kūrybą, tačiau beveik neturime gilesnės jų kultūrinių šaknų analizės, o ypač trūksta jų dviejų vietos ir vaidmens šiuolaikio vertinimo istorinėje lietuviybės (kintančio tautinio tapatumo) byloje¹. Tokiam vertinimui dažniausiai pritrūksta metodologinių atramų, kitokių nei lietuviškieji etnocentriniai, patriotiniai ar politiniai akiračiai. Pastarieji ganėtinai siauri arba tėra pasaulėžiūrinė ir, deja, formali priešprieša radikaliam ne lietuvių tyrėjų nuomonei, pasak kurios, lietuviškieji mielőianos turinio pėdsakai beveik nepastebimi ir todėl – nereikšmingi.

Pernai, sakyčiau, ledai pajudėjo. Gana įspūdingai paminėjome šimtąsias Nobelio premijos laureato Česlovo Milošo gimimo metines², ir jau akivaizdu,

1 Beje, panašiai galėtume vertinti ir Adomo Mickevičiaus lietuviškumo klausimus, kurių istorija senesnė. Apie šių trijų „didžiųjų lietuvių“ lietuviškumo pamatus ir jų sąsajas žr. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašėlionienė „Didžiųjų lietuvių byla šiandien: Adomas Mickevičius, Oskaras Milašius ir Czesław Miłosz“, in: *Tautybės problema XX amžiaus lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 9–26. Atrodo, su „lietuviškumo“ esmės laipsniu sietina ir pavardžių lituanizacija: recenzentas paremia Daujotytės ir Kvietkausko siūlomą asmenvardį „Česlovas Milošas“ – taip ir bus rašoma šioje recenzijoje, tačiau primena, kad Vaidotas Daunys 1995 m. siūlė „Česlovą Milašį“, o Virginijus Gasiliūnas mano, kad tiktų „Česlovas Miłosz-Milašius“.

2 2011-ieji Lietuvoje ir Lenkijoje buvo paskelbti Česlovo Milošo metais.

kad Lietuvai šis rašytojas rūpi, kad savo Tėvynėje jis nėra nežinomas ar – juo labiau – jai svetimas. Kaip ir ji – jam. Jubiliejiniai renginiai – rašytojo kūrybos vertimų pristatymai, tyrėjų – lituanistų ir polonistų – surengtos mokslinės konferencijos, jų proga išleisti leidiniai ir įvairūs kiti vieši disputai apie iškilios visame pasaulyje Milošo asmenybės iššūkius šiandieniui lietuvių literatūrai ir Lietuvos kultūros politikai, plačiau mąstant – visai kultūrai, be abejonės, buvo žingsnis pirmyn suvokiant Milošo vietą ir vaidmenį lietuviškoje sąmonėje. Nedrįsčiau sakyti, kad kiekvieno, kuris keletą mėnesių kasdien Vilniaus ar kito miesto gatvėse matė jubiliejaus reklamą – plakatus su poeto portretu, atmintyje 2011-ieji išliks kaip Milošo metai, tačiau tikėtina, kad jų neužmirš dalyvavę bent viename jubiliejiniame renginyje. Aktyvūs buvo knygų leidėjai ir periodika – paskelbta nemažai Milošo kūrybos ir publikacijų apie ją, o metus baigėme, pažiūrėję naują dokumentinį režisieriaus Juozo Javaičio filmą „Česlovo Milošo amžius“. Ar panašaus aktyvumo liko rytdienai, paaiškės netrukus, kai paminėsime Maironį, Donelaitį...

Viktorijos Daujotytės ir Mindaugo Kvietkausko monografija buvo išleista iki Milošo jubiliejaus emocinės viršukalnės – 2011 m. birželio 26 d. koncerto Šv. Jonų bažnyčioje, tad tikrai yra nemažai skaitytojų, kurie spėjo ją perskaityti. Knyga ir jos bendra autoriai pelnė Česlovo Milošo jubiliejinių metų premiją, kurios konkursą buvo paskelbęs Lenkijos institutas, Nacionalinė žurnalistų kūrėjų asociacija ir Lietuvos žurnalistų sąjunga.

Šios recenzijos autoriui svarbesnis yra ne tiek džiaugsmas (nors jį taip pat norima reikšti ir pabrėžti) dėl to, kad pagaliau Lietuvoje radosi originali monografija – fenomenologinė kultūrologinė studija (iš tradicinių pozicijų ją galima vadinti ir tik kultūrologinė) – Milošo ir jo Lietuvos santykių analizė, kiek veikalo bendra autorių patirtys ir at(si)vėrimai klausinėjant apie tai, kuo ypatinga kultūrinė tautinė esatis, kaip ji susijusi su esminiais (lietuvių ir ne lietuvių) literatūros dalykais, kokie yra (ar kaip suprantami) jų „didieji pasakojimai“ – laisvo žmogaus ir atviros (sakyčiau, tai reikštų ir laisvės) visuomenės idėjos. Manychiau, kad šiandienėje Lietuvoje šių esminių modernybės idėjų įgyvendinimas, kitaip – mūsų atsakomybė dėl laisvės būti ir išlikti lietuviais, yra vertybinis ir labai aktualus kiekvieno Lietuvos piliečio rūpestis. Lituanistikoje ši rūpestį regime kaip lietuviškumo mąstymo problemą istorijoje ir šiandienėje tautinių vertybių sampratoje.

Recenzuojamos monografijos skaitytojui nereikia įveikti svarstomos problemos istorinės ir teorinės įžangos, nes knygoje jos... nėra. Be abejonės, tokią

studijos pradžią galima suvokti kaip egzistencialistiniam ar fenomenologiniam mąstymams būdingą beprielaidiškumą, atsisakymą žinomų teorinių prielaidų, kaip tradicinį svarstomo filosofinio klausimo ir jo metodo (tapsmų) tapatumą. Tai nereiškia, kad recenzijos antraštėje iškelta problema keliami ir sprendžiama be šių tradicinių prielaidų – istorikos ir žinojimui svarbios logikos. Jų, kaip ir į akis nekrintančios knygos bendraautorių mąstymo sistemos, esama įvardytoje metafizinėje bendraautorių patirtyje – jau anapus pirmojo dvikalbio (lietuviško ir lenkiško) monografijos sakinio *Šios knygos pretekstas yra dėkingumas Česlovui Milošui* (p. 7), ir jų buvimas akivaizdus iki paskutiniojo (jį pacituosime vėliau). Tikrai toji istorinė atmintis ir visos (žmogaus, jo kultūrinės, tautinės ar pilietinės tapatybės) teorijos yra „ištirpusios“, skaitytojui pačiam reikia jas *jausti* ir *regėti* – aiškintis ir palengva suvokti vaikstant hermeneutiniais supratimo ratais, kartu su bendraautoriais vis iš naujo klausti, kaip galime perskaityti Milošą, neužmirš(tantį)usį savo tėvynės – Lietuvos. Taip nusiteikusiam Milošo gyvenimo ir kūrybos metanaratyvų knygoje ilgai ieškoti netenka. Jau pirmuosiuose veikalo puslapiuose, pavadintuose „Pretekstais, atramomis“ (ir atitinkančiuose knygos įvadą), iškeliami „poeto dvasinės tėvynės“ kraštovaizdžio, jos istoriškumo ir multikultūriškumo, o taip pat Milošo kaip kūrėjo tapatybės ir pačių tyrėjų „laisvos valios“ principai. Tarp jų – ir pirmojo knygos sakinio aidėjimas, *jausmas* kaip intelektinių įžvalgų *kamertonas*, tikroviškų bendrijos ryšių pajauta sąmonėje saugomiems Lietuvos ir Lenkijos (pasaulio) istorijos lietuviškumo faktams ir šiandienėms jų aktualijoms.

Sutikime, kad tikrai nelengva laikytis visų šių principų ir pagal juos visuose knygos skyriuose ar poskyriuose pabrėžti kultūros balsų įvairovę, Milošo *aš* tapatybę, *kitų* kitoniškumą ir vienokią ar kitokią Lietuvai „savo, bet nesisavinamo“ poeto dvasinę patirtį kaip jo lietuviškumo erdvę.

Štai nuo jų, *daugybinių* Milošo lietuviškumo erdvių, akivaizdžiai esamų – mūsų sąmonės aptinkamų ir protu iškeliamų, į kurias yra atsigręžę monografijos bendraautoriai, ir pradėkime analitinę recenzijos dalį.

Knygą sudaro trys skyriai – „Kultūrinių kontekstų atodangos“, „Poetinio pasaulėvaizdžio kodas“ ir „Lietuviškieji kontaktai“. Kiekvienas jų praveria ar atidengia Milošo ryšius su kultūra – jos pasaulinėmis, europietiškosiomis, lenkiškosiomis ir lietuviškosiomis formomis. Nesunku numanyti, kad juose skaitytojas neatras įprastų didžiųjų Lenkijos ir Lietuvos istorijos pasakojimų. Neras ir jokio kito Vakarų didžiojo pasakojimo, kuris palengvintų tradicinius etninės kultū-

rinės tapatybės ieškojimus, o juk tradiciškai klausiantis, *kas aš esu ir kas mes esame*, savo identitetą tikrai nesunkiai suformuotų kaip atsiminimus ir istorinę sąmonę. Nuo LDK ištakų (ypač – nuo Liublino unijos) iki pat mūsų dienų susikaupusi etnokultūrinė ir globalaus modernumo medžiaga, visi Milošo gyvenimo faktai ir kūryba, platūs Milošo ryšiai (kontaktai) su jam įdomiais ar svarbiais („likiminiais“) asmenimis ir pačių bendraautorių (sąmonės) akimis pamatomi ar pajaučiami Milošo asmenybės galios (valios daryti įtaką kultūrai, valstybėms, žmonėms) ženklai, be abejonės, turi istorinę kryptį ir susirikiuoja į struktūrinius ieškomų kontekstų sandus. Pastarieji, kaip ir kažkas, kas juos konfigūruoja tyrėjų sąmonėje, yra vienas įdomiausių monografijos skaitymo kodų. Menkas nepatogumas: juos patys turime konkretizuoti, o po to nepamiršti, kad jie tėra laikini, jų kismas yra svarbesnis nei priklausomybė amžinybės galimybėms.

Tad kaip tasai *kažkas*, ką ir patys bendraatoriai, matyt, tik nujautė pradėdami ir įvardijo Milošo lietuviškumu jau baigdami rašyti knygą, atsiveria ar dėl ko visa tai gali mums atsiverti? Ką siūlo skaitomos knygos dalių chronologija?

Pirmo skyriaus pirmasis poskyris, beje, vienintelis knygoje pasirašytas (tikėtina – Mindaugo Kvietkausko) inicialais, prasideda punktyrinėmis Milošo „kaip gyvo žmogaus, likimo, pradžios“ (p. 15), jo lietuviškumo „aidėjimo“ paieškomis. Taigi pradžia tikrai nėra grindžiama jokiais tautinės realybės teorijomis, o fenomenologine „gyvo žmogaus“ nuostata: įsižiūrėti, įsiklausyti, įsimąstyti. Lietuviško (kaip ir kitokio) tautiškumo esatys lieka anapus matomo (pavadinime – kultūrinės tikrovės regimybės). Tai bendraautoriams pirmiausia padeda atrasti Milošo ir Jurgio Giedraičio (Jerzy Giedroyc) susitikimus, pokalbius, susirašinėjimus ar kitokias įdviųjų gyvenimų sąsajas. Vėliau į tą *emigranto sąmoningumo lauką* įvedami (gal tiksliau būtų sakyti – tame Milošo lauke pastebimi ir paryškinami) kiti lietuvių sąmonei svarbūs vardai – ženklai ir asmenys – Kristijonas Donelaitis, Antanas Baranauskas, simboliniai, klasika vadintini, Lietuvos vaizdiniai. Nuo jų atsigręžiama į didelį būrį *lietuviškumo advokatų*. Tai – Martynas Mažvydas, Liudvikas Rėza, Adomas Mickevičius, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Juozapas Albinas Herbačiauskas, Oskaras Milašius, Jurgis Baltrušaitis, Vaižgantas, Vincas Krėvė, Pranas Ancevičius, Vladas Drėma, išėivijos santariečiai Vytautas Kavolis, Marija Gimbutienė, Rimvydas Šilbajoris, Tomas Venclova ir Sąjūdžio Lietuvos šviesuoliai Česlovas Kudaba bei Sigitas Geda. Paradoksalu, tačiau tarp jų esama „lenkų [...], lietuviškai kalbančių ir nekalbančių, lietuvių, dėl kurių nors priežasčių perėjusių į lenkų kalbą“ (p. 26). Visi

jie – žmonės su savo dviem – „mažosiomis“ ir „didžiosiomis“ – tėvynėmis, savo kalba (kalbomis) ir tekstais (kūryba). „Gyvo žmogaus“ lietuviškumas tikrinamas per asmeninius susitikimus su Milošu – per poeto „kūniškąją“ sugestiją, jo „disponuojamų ar atstovaujamų galių pojūtį“ (p. 39–40). „Nebylus“ kūniškimas, atrodo, yra labai reikšmingas, nes toliau vis dažniau pabrėžiama kalbos žodžių prasmė neturi tokio betarpiško ryšio su patirtimis, kurias „žino“ kūnas.

Visos kitos poeto lietuviškumo paieškos pirmajame skyriuje taip pat remiasi „gyvo Milošo“ pajauta. Istoriniai diskursai (poskyriuose „Grižimo ontologija, kontekstinio žvilgsnio motyvacija“ ir „Apie LDK mitą: lenkiškai kalbantys lietuviai“) gimsta iš Milošo „sąmoningumo trajektorijos“. Pastaroji ryškėja kaip laiko ir erdvės, kultūros epicentrų ir provincijų ribų peržengimai. Iš tėviškės – tolimas artimas kelias į Vilnių ir kitus kultūros židinius, paskui (maždaug nuo 1990 iki 2004) vėl į Vilnių, į Šetenius, o nuo jų visų – į istoriją. Į Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę ir XX a. pabaigos Europą. Į visatą, kurios vardas – (mažoji) Tėvynė. Paini ar bent jau tikrai sudėtinga toji Tėvynė kaip kultūrinė erdvė. Pagal knygos bendra autorių laikyseną joje vis daugėja lietuviškųjų Milošo savimonės klodų ir jų tarpusavio gijų individualių „verpėjų“. Be jau minėtų, tai – Stanisławas Vincenzas, Klemensas Janickis, Jerzy Illgas, Motiejus Kazimieras Sarbievijus, Józefas Piłsudskis, Mykolas Römeris, Ferdynandas Ruszczycas, Konstancija Skirmuntaitė, Eliza Orzeszkowa ir kiti. Ieškoma panašaus – nuo savo etninių šaknų priklausomo – likimo žmonių, kuriais itin domėjosi pats Milošas. Su nuostaba ir derama pagarba rekonstruojama Milošo nubrėžta „lenkiškai kalbančių lietuvių tapatumo su Lietuvos tauta linija“, kuri ima trūkinėti XX a., ypač – po 1918–1922 m. ginčo dėl Vilniaus ir tolesnių nepriklausomos Lietuvos ir Lenkijos ryšių, kai ji pavirsta „tiktais atskirų prasitęsiančių kultūros laikysenų, savitos kūrybinės vaizduotės, LDK kaip mito sfera“, tiktais „asmenybių tradicija“ (p. 61). Pripažįstama, kad „Lietuvai skaudesni klausimai atsargiai apeinami“, kad į LDK Milošo „žvelgiama iš Lenkijos pozicijų“ (p. 74). Skaitytojas (recenzentas) turėtų suklusti, pagalvoti, kokiai Lietuvai ir kokie klausimai yra skausmingi: juk net su šiuolaikiniais žiburiais LDK patirtyse nesurastum to konteksto, kuriame XX a. pradžioje gimė pats Milošas.

Poskyris „Kėdainių krašte. Lietuvių tautinės ir kultūrinės savivokos kryptys“ prasideda kalbos, Milošo pasakytos Nobelio premijos teikimo iškilmėse, žodžiais „Gera gimti mažame krašte [...]“. Jie tampa poeto etinės, politinės ir visos kitos kultūrinės savivokos kamertonu, lietuviškos (žemaitiškos) kilmės dokumentu,

savo ontologiniu reikšmingumu prilygstančiais Mickevičiaus *Pono Tado* pradžiai. Lietuviškojo Milošo sąmoningos bylos liudytojų gretose netikėtai išvystame Simoną Stanevičių, du Mikalojus – Daukšą ir Katkų, Justiną Marcinkevičių, Arvydą Šliogerį... Panašiai netikėtai, tačiau pagal tą pačią „gyvo poeto“ pajautos logiką kitame poskyryje („Valstietiškas lietuviškumas: *Isos slėnio* rankraštinė pradžia, bendrakarčio Jurgio Lebedžio pasirinkimas“) tarp tų liudytojų sutinkame Jurgį Lebedį, tikėjusį, kad lietuviškoji savimonė slypi *kalboje*, ir kitaip nei Milošas ieškojusį ne bajoriškosios, o valstietiškosios LDK atminties (p. 91–101). Vėlgi skaitytojui pačiam palikta galimybė ir reikiamybė susirasti pirmapradžius sandus toje teritorijoje, kuri įvardyta kaip lietuviškumas: pastarasis juk turėjo konkrečias vietas ir laiko koordinates tiek LDK, tiek Abiejų Tautų respublikoje, tiek Lietuvoje kaip Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte, tiek politinėse XX amžiaus Lietuvos formose.

Kas yra „lenkiškai kalbantis lietuvis“, nieko nestebinęs LDK, bet kurio teisę egzistuoti reikia įrodinėti XX amžiuje? Knygoje įdėmiai sekama Milošo polemika su „vienos kalbos, vienos tautos“ šalininkais, įsiklausant į tuos, kuriems, kaip ir Milošui, Lietuvoje nebuvo „galimybės“ pasirinkti kitą nei lenkų kalbą (p. 58–61), svarstoma, ką reiškia, anot Milošo, „į jutimus įsijungę medžiai, upės, dangaus spalvos, veidai žmonių, matytų vaikystėje, tas nepagaunamas ‚kažkas‘, iš ko susidaro kiekvieno krašto dvasia“, bendraautorių daromos daugiasluoksnės išvados: „Lietuvių kalbos įtakos jautimas nuo vaikystės, žodžių, sakinių išlikimas sąmonėje, bendras kalbos gaudesio ir prasmės supratimas – tai greta kraštovaizdžio, istorijos reminiscencijų galima suvokti kaip lietuviškųjų kontekstų galimybės pamatą.“ (p. 47) Pripažįstant, kad kalba nėra tik jos gramatika, o archajinė lietuvių kalba turi magiško patrauklumo ir gali atskleisti gamtos ir kultūros tikrovę, gali padėti suprasti subtiliausius tikrovės niuansus, tarpininkauti tarp pasaulio ir žmogaus kaip filosofijos šaltinių, Milošo vaikystės lenkų kalba turėjo gyvybingą partnerę – lietuvių kalbą kaip konkrečios asmeninės ir etnokultūrinės, o ypač – asmens ir gamtos vienovės patirties šaltinį. Kaip sako filosofai, pavyzdžiui, Algis Mickūnas, pasauliniai ryšiai lietuvių kalboje yra įvardijami (ir suprantami) visai kitaip nei Vakaruose ir jų filosofijoje.

Antrame skyriuje, pavadintame „Poetinio pasaulėvaizdžio kodas“, „darželis“ (mažasis pasaulis – tėviškė) ir „pasaulis“ (didžioji, visuminė multikultūra) per Milošo kūrybą (*Isos slėnį*, poeziją, eseistiką, laiškus ir t. t.) šakojasi ir išsišakni-ja pagrindiniuose, pirmajame skyriuje minimuose *istoriniuose* lietuvių kalbos

kontekstuose. „Darželis“ – gėlynas prie lango ar įėjimo į namą – konkreti ryšio su Milošo pasauliu forma. Šiame skyriuje daugiausia transcendentalių sąmonės „rieivių“ ir metafizinių apmąstymų. Labai svarbus čia romanas *Isos slėnis*, jame atsiveriantis mito, etikos, tikėjimo, mąstymo, atminties, kaltės, sąžinės ir dar kažko kito, labai konkretaus ir seno, bet labai lietuviško, pasaulis. Pasitelkiamos asociacijos su Kymantaitės-Čiurlionienės *Šventmare*, Mickevičiaus *Ponu Tadu*. Pirminių Milošo kūrybos patirčių istorija ir geografija – Šeteniai. Jie – ne tik Milošo pasaulio centras, bet ir poeto sugrįžimo iš visur galimybė. Mitinė vieta, kurioje viskas gali įvykti. Taip toliau ryškinamos paralelės, asociacijos su naujais į *lenkiškai kalbančio lietuvio* bylą pasikviestais *prisiekusiais*, „protėviais, kurie atrodo gyvi“ (Mykolu Biržiška, Šatrijos Ragana, Žemaitė, Marija Rodzevičiūtė-Rodziewiczówna).

Šiame knygos skyriuje bene aštriausiai iškyla klausimai, ką reiškę (-ia) Lietuvai būti „be lietuvių kalbos“, kokia yra Lietuvos kalbinė dvasia istorinėje atkarpoje tarp Mickevičiaus ir Maironio, kas yra toji lietuviškoji Milošo recepcija, ribojama kalbos. Daugeliui tai būta kelionės – išėjimo iš tėvynės – prarandant ją, bet neužmirštant jos, vėl atrandant ją. Įtikina *Isos slėnyje* tyrėjų išvelgtas Milošo atmintyje išliekantis *lietuviškas* kalbinis fonas kaip „labai aktyvus kūrybinės vaizduotės šaltinis“ (p. 193). Kėdainių krašto vietovardžiai romane *Isos slėnis* iš esmės yra ypatinga „sąmonės trajektorija“, kurią knygos bendraautorai papildė (ir pripildė) juodraštinėmis kūrinių asmenvardžių ir vietovardžių formomis bei jų transformacijomis. Tėvynės (pasaulio) kūrimas ir atkūrimas iš daugialypių kalbinių (lenkiškų, lietuviškų, prūsiškų, gudiškų, vokiškų) vietovardžių formų yra nulemtas prigimtinės kalbos (nebūtinai – lietuvių) ir kitų kalbų žodžių (atėjusių į sąmonę kaip prigimtinių), ir jis yra gyvybingas kaip ir bet kuris kitas sąmoningas patriotizmas kiekvienu, net labai nepalankiu etninei tautai vystytis metu. Įtikina (kitame poskyryje – „Tikrovės vardo ieškojimas: Vilnius“) ir „geidžiamo“ žodžio (poemoje *Miestas be vardo*) liudijimai, jo mitologija įvardijant ir prikeliant „dingusį Vilnių“, kaip ir pagarbi vaikystės lietuvių kalbos (liekančios „anapus rašto kalbos“) genetinė rekonstrukcija poemoje *Kur saulė teka ir leidžiasi*. Čia susitinkame su dar vienu Milošo ir knygos bendraautorių pašnekovu – Liudviku Adomu Jucevičiumi, kurio tėviškė netoli Šetenių. Taip, Milošo poezijos recepcija – apribota kalbos, jo kaip lenkiškai kalbančio lietuvio kultūrinio istorinio statuso, tačiau kalba, kaip svarbiausia jungties su kultūros pasauliu forma, ir šios dalies skirsniuose sutvarko iš pirmo žvilgsnio skirtingas, taigi nesutvarkomas – heterogeniškas, klausinėjant-

čios sąmonės patirtis. Ji kuria Milošo kūriniių poetikos kodus, ji juos ir iškoduoja, padeda įžvelgti, suvokti ne tik poezijos tekstus, bet ir romaną *Isos slėnis*, eseistiką, laiškus. Knygos bendraautorių mąstysenos kryptis sutampa su Milošo: ji yra transcendentali, tai tas pats milošiškas „ieškojimas tikrovės, nušvarintos laiko tėkmės, kaip ir Prousto“. Tokie dalykai nėra tiesiogiai matomi, bet galima sakyti, kad knyga įtikina, jog Milošas *neužmiršta* Šetenuose patirtų ar įsisąmonintų dalykų, ir tai, ko šetenietais niekada neužmiršta, yra jo lietuviškumas kaip tam tikra tiesa. Tiesos motyvas skaitytojo mintis vėl galėtų grąžinti prie lietuvių kalboje slypinčios tiesos kaip tiesaus kelio, lietuviškos gamtos, konkrečios vietos (ypač – Nevėžio slėnio) suvokimo ir orientavimosi joje bei panašių patirčių. Šiame skyriuje gal daugiausia nuorodų į poetinę Milošo tekstų retoriką. Iš Milošo vartojamų meninės raiškos priemonių (simbolių, metaforų, epitetų, lietuviškų dainų ir pasakų motyvų etc.) konteksto sklinda slėpinga gyvybinė galia, kuri tarp naujų rašytojo patirčių yra tokių patirčių sąlyga, leidžia kalbėti apie individualias „milošiškas“ jų esatis Varšuvoje, Paryžiuje, Berklyje, visur.

Trečiasis skyrius („Lietuviškieji kontaktai“) prasideda priminimais ar vaizdiniais apie dešimtmečio Milošo ir motinos Veronikos nelegalius Lietuvos – Lenkijos sienos („demarkacinės linijos“) perėjimus, kai jiedu vasaromis bandydavo iš tremties Vilniuje sugrįžti į Šetenus. Šis konkretus leitmotyvas – taip pat Milošo visų kitų kontaktų su Lietuva, jo išėjimų ir sugrįžimų (iki pat mirties) forma. Monografijos bendraautoriais vėl puikiai talkina *kiti*: Oskaras Milašius, Juozas Urbšys, Juozas Keliuotis, Juozas Kėkštas, Algirdas Julius Greimas, Vladas Drėma, Tomas Venclova. Be abejonės, įvardijau ne visus tuos, per kuriuos ar kurių patirtys knygos bendraautoriais padeda atverti svarbiausius Milošo išvykimus ir sugrįžimus, ir paviršutiniškus, ir esminius lietuviškumo pėdsakus Šetenuose, Vilniuje, pačioje emigranto lemtyje. Knyga baigiama pastraipa su gal vienu paskutiniųjų Milošo viešai ištartu ir kitiems perduotu savosios lemties imperatyvu „sugrįžti prie savo šaknų“, prisipažinimu, kad nei Lenkijoje, nei Prancūzijoje, nei Amerikoje jam nepavyko „pasigaminti“ iš principo nepagamintamų – transcendentinių – Šetenių:

Paskutiniaisiais metais prieš mirtį, palaidojęs žmoną, jau silpnos sveikatos, Venclovai savo namuose Krokuvoje ištare: „Esu senas žmogus, ir pasaulio likimas iš esmės man jau neberūpi, bet norėčiau žinoti, kas bus su Lietuva. Toks tas jau mano lietuviškas patriotizmas.“ (p. 335)

Nėra netikėtas, įtaustas į asmeninių patirčių tikrovės žodžius, spalvas ir dainų melodijas ir logiškas tas Milošo prisipažinimas, įsiklausymas, visų pirma, į Šetenių Lietuvoje kaip Tėvynę – atsimenamą ir suprantamą vaikystės vietos ir laiko kalbą. Tiesa, kyla naujų klausimų. Ar tik bėgant metams ji, Tėvynė, netapo ir metafizinė, ir dirbtinė, tad ir neatpažįstama jos ieškojimuose, nes vaikystėje įvykusi Nevėžio slėnio žemės ir gyventojų sutapimo su savimi transcendencija į lietuvių kalbos ir kitų tos vietovės kultūros klodų sąmonę vėliau buvo papildyta universaliais kultūros dirbiniais, gal net ir pakeista jos reikšmė pasauliniais kultūros instrumentais, kurių XX amžius Milošui, kaip ir visiems, nešykštėjo? Ar lietuvių kalba, galėjusi tobulai reikšti (šeteniškio) žmogaus ir gamtos tapatumą, antlaikinę jūdvių vietos vienvę, lenkų ar anglų kalbos nebuvo pastūmėta į naujos patirties užribį? Ar Lietuva, kurios likimas Milošui rūpėjo jo mirties akivaizdoje, yra tikra – nesusikonstruota iš vėlyvesnių Milošo kultūrinių patirčių? Kiek joje – Milošo Lietuvoje – radosi *kitų* kraštų ir kitų žmonių, vietovių ir laikų, kuriais galbūt papildytos ar pakeistos, gal net jokiais ieškojimais nebeatsekamos Milošo vaikystės patirtys, jo vaikiški transcendentalūs matymai ir suvokimai? Atsakymų formos knygoje yra duotos, beje, jos nėra priklausomos nei nuo Daujotytės ir Kvietkausko, nei nuo skaitytojo.

Užvertęs paskutinį knygos puslapį, skaitytojas bus užtikęs nemaža Milošo lietuviškumo patirčių ar jų pajautų ir svarstymų, matyt, bus tarp jų ir tokių, kurie tėra Šetenių simuliakrai, bet ir bus supratęs, kad svarbiau ne tiek poeto lietuviškųjų kontekstų „įrodymai“, kiek jų „parodymai“ interpretuojant Milošo, kaip lietuvių, lenkų ir viso pasaulio kultūros piliečio, kūrybines galimybes, kad apie lietuviybę paties Milošo tekstuose ne viskas užrašyta, tačiau, laimei, yra galima intensyvi knygos bendraautorių ir paties šios knygos skaitytojo Milošo lietuviškumo paieška, yra – negalėtų nelikti – ir iš bet kurių loginių diskursų išsprūstanti tokių parodymų gelmė.

Metas priminti skaitytojui cituotą pirmąjį monografijos teksto sakinį – jame minimą *dėkingumo jausmą*, kurį pavadinau lietuviškosios Milošo būties „kameronu“. Be abejonės, *dėkingumas* yra tik vienas iš transcendentalių judesių, po kurių neatsiveria viskas, ką skaitydami knygą per ją patiriame. Vis dėlto jis yra pamatinis, jis ritmingai skamba pirmiausia tiek Milošui išaugant savo vaikystę lyg drabužį, tiek vėl – dėl savo dabarties ir ateities – jam prisimenant ją. Antra, tyrėjai daugybę sykių sugrįžta į šią centrinę vietą – Milošo vaikystę ar jaunystę, atrasdami lietuviškųjų vietos ir laiko epicentrus, kurie ir jiems patiems yra svarbūs tematinuose monografijos epicentruose.

Iš tikrųjų knygoje nerastume vietos, kurioje skambėtų priekaištas, juo labiau – neatlaidi kritika Milošui (jo tėvams, artimiesiems, gyvenimo ir kūrybos bendražygiams) už nepakankamą lietuviškumą ar jo stygių, etninių šaknų užmarštį. Vienur ar kitur įrašytas komentaras, jog Milošas „mato“ Lenkijos akimis, nereikalauja „lietuviško“ komentaro: tokia yra Milošo dvasinė tikrovė, o ji – gerbtina. Gausus būrys Milošo likimui artimų ir jam kontekstualių/intertekstualių, kultūros istorijoje gerai matomų asmenų, kuriuos knygos bendraautoriai pristato skaitytojui, man regis, puikiai atlieka jiems skirtą vaidmenį: gina dvasinius lietuviškumo pamatus, į kuriuos pradžioje nebuvo įmūryta arba vėliau iš kurių dėl tam tikrų istorinių priežasčių buvo išlupta tokia visuminė jos plyta kaip lietuvių kalba ir raštas.

Apibendrinamas sakyčiau, kad monografija skaitytojui leidžia pajauti (pamatyti, suvokti) neįprastą, paprastai laikomą negalimą, lietuviškumo formą: lietuvių, kalbantį (ir rašantį) kita, ne lietuvių, kalba. Tai įvyksta ne tik aprašant ir interpretuojant gausią (ne vienu atveju – naują, iki šio nežinomą) dokumentinę Milošo biografijos ir kūrybos medžiagą, bet ir įsiklausant, įsižiūrint, įsimąstant į tyrėjų pasirinktas humanistines Milošo patirtis – jo „kaip gyvo žmogaus, likimo, balso“ ženklus kūryboje.

Iš jų visų bene daugiausia slėpinių ir jų atsivėrimų esama kalbos duotybėje. Lietuvių kalba yra dialogas, per kurį iš vieno Lietuvos poeto (Donelaičio, Maironio, Gedos etc.) einama į *kitą/kitokį* (Mickevičių, Milašių, Baltrušaitį, Milošą) ir iš ten vėl sugrįžtama atgal. Matyt, čia dažniau nei kituose knygos problematikos sluoksniuose galėtume užtikti ir kritikos, kitokių įžvalgų besišaukiančių sakinių, teiginių ir išvadų. Kalba kaip atverti *būties namai* yra Milošo susitikimų su lietuvių kalba nesusitinkant su ja įvaizdis, tačiau kaip tą Milošo patirties patirtį įvardyti? Kaip perkelti iš egzistencinės patirties į sąvokinį pažinimo lygmenį? Knygoje įvairiais būdais siekiama to ir, kaip jau minėta, vis atsiremama į tam tikrą Milošo biografijos ir kūrybos aktų jutiminį suvokimą, nuo kurio tik vienas žingsnis į jo supratimą (teorinį interpretavimą). Tik kaip jį žengti, kaip iš subjektyvių įžvalgų pereiti į objektyvų žinojimo lauką? Istorija apie lietuvišką Milošo pasą – detektyvinis siužetas su paslėpta nuo klausytojo pabaiga – tik pabrėžia subjektyvųjį šio ir visų kitų lietuviškųjų biografinių Milošo kontekstų turinį. Kai pasiremama Milošo kūriniais (romanu *Isos slėnis*, eilėraščiais, eseistika), priartėjame prie estetinio jų suvokimo, bet ne jis, aišku, knygos problematikai yra svarbiausias. Vieno ar kito konteksto išskyrimas yra intencionalus, pirmiausia, pačių knygos

bendraautorių sukonfigūruotas, nors visi kontekstai yra pristatomi kaip bent iš dalies objektyvūs. Siekis peržengti šį opozicijų slenkstį lieka tik siekiamybe. Tėnka susitaikyti su mokslo kalbos ribomis, tik vėl ir vėl sugrįžtama prie prigimtinės kalbos kaip tautos pamatų, tradicinės metafizikos arba būties pilnatvės.

Į klausimą „Kas jūs, Česlovai Milošai?“ knygoje nėra vienareikšmio teorinio atsakymo, nes, kai kalbama apie poeto kultūrinę (praktinę) veiklą, Milošas kaip poetas iš Lietuvos ir Milošas kaip lenkų poetas iš dalies, o transcendencijoje – ir visiškai sutampa. Abstraktūs atsakymai į tokį klausimą iš esmės nėra imanomi. Taigi monografijoje implikuota Milošo lietuviškumo paieška ir jo supratimo metodologija turi tapti knygos ir skaitytojo dvasine nuostata, praktiniu jo veiksmu – analogišku arba labai artimu Milošo gyvenimo būdui.

Matyt, ne kiekvienas skaitytojas priims tokį siūlymą, o nepriėmęs ir toliau bandys savaip grįsti vieną iš galimų tradicinio atsakymo alternatyvų: lietuvis arba lenkas, savas arba svetimas.

Knygoje tokiems skaitytojams įvairiais būdais yra primenama: „Jau praėjęs laikas kaimyninėms, daugybe istorinių ir likiminių santykių susaistytoms tautoms žymiuosius vardus griežtai dalytis, juolab mažesnei tautai ką nors atsiimti. Galime turėti tiek, kiek pasiimame versdami, interpretuodami, tirdami. Didieji kūrėjai yra atviri.“ (p. 197)

Taip, ne tik didieji, mes visi esame atviri, nes kultūra iš prigimties yra atvira, ir net lietuvių kalba, kuri šioje knygoje laikoma gilumine lietuviškumo atrama, yra atvira. Ji atvira skaitytojui ir knygos dailininkės Elonos Marijos Ložytės bei maketuotojos Gražinos Kazlauskienės apgalvotam dizainui: kiekvieno, net viršelio, lapo kvadratinis centimetras yra ypatingai darni ir prasminga tekstų ir nuotraukų, dokumentų faksimilių jungtis. Akis gali talkinti protui, protas – vaizdiniam Milošo biografijos ir kūrybos „paviršiui“. Pavyzdžiui, skaitytojas, atradęs tarp dokumentų tik vieną Milošo ranka rašytą ir pasirašytą lietuvišką tekstą (1939 m. prašymą Vilniaus universiteto rektoriui), neturėtų nusivilti: atvirkščiai, jo jutimai galėtų pagauti „kažką“, kas yra nesumeluotas Milošo lietuviškumas, koku jo asmenybės atžvilgiu jį drąsiai galima pavadinti „lietuviu“. Lietuvių tyrėjų rašomoje milošianos istorijoje šis veikalas reiškia gana staigų posūkį į moderninę – kintančią ir atvirą – tautinės žmogaus tapatybės sampratą.

Baigdamas recenziją, norėčiau pasidžiaugti net keliomis institucijomis – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutu, jo leidybos skyriumi, Lietuvos mokslo taryba ir Lietuvos kultūros rėmimo fondu, kurios parėmė knygos idėją ir jos

įgyvendinimo projektą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“. Visuomet pasidomiu, koku tiražu nauja gera knyga išleista, paspėliuju, kokia yra paprasto skaitytojo/pirkėjo tikimybė perskaityti ją. Deja, ne visi leidėjai išduoda, kiek knygos egzempliorių atspausta. Taip yra nutikę ir šį kartą. Tad ir nežinau, šimtais ar tūkstančiais jos dvynes skaičiuoti. Viliuosi, kad ieškantys Viktorijos Daujotytės ir Mindaugo Kvietkausko monografijos apie Lietuvai (jos istorinei atminčiai ir ateities vizijai) aktualų lenkų poetą Česlovą Milošą, be didelio vargo susiras ją, jei ne knygyne, tai bibliotekoje, ir atsivertę patirs ne tik individualios, bet ir bendresnės Milošo lietuviškumo pamatų atradimo ir jų tvirtinimo patirties.